

EDEBİ ETİK ANALİZİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA TEKLİFİ: KARMA ANALİZ YÖNTEMİ

A PROPOSAL ON THE APPLICATION OF LITERARY ETHICAL ANALYSIS: MIXED ANALYSIS METHOD

Firuze GÜZEL

Arş. Gör. Dr. , Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü,
firuzeguzel@ege.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 31 Ağustos 2022
Kabul edildiği tarih: 21 Kasım 2022
Yayınlanma tarihi: 20 Aralık 2022

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 31 August 2022
Date accepted: 21 November 2022
Date published: 20 December 2022

Anahtar Sözcükler

Edebiyat; Etik; Edebî Etik Analizi;
Karma Analiz Yöntemi

Keywords

Literature; Ethics; Literary Ethical
Analysis; Mixed Analysis Method

DOI

10.33171/dtcfjournal.2022.62.2.21

Öz

İnsanın ahlaki gelişiminde edebiyatın yadsınamaz bir rolü vardır. Küçük yaşlardan itibaren okunan kitaplar ve duyulan hikâyeler, kişilerin buldukları toplumun ahlaki yapısını anlamalarına ve kendi ahlaki tutumlarını geliştirmelerine yardımcı olur. Bu yönüyle edebiyat ve ahlak/etik arasındaki söz konusu ilişki, edebiyat eleştirmenlerinin incelemelerine de konu olmuştur. Ancak postmodernizm akımı ile beraber edebî eserlerde yer alan etik ile ilgili konular konuşulamaz hâle gelmiş, etik edebî eleştiri alanından dışlanmış. 1980lere gelindiğinde ise edebî etik analizi tekrar popüler hâle gelmiş, kendi içinde değişimlere uğrayarak yeniden biçimlenmiştir. Bu yeni edebî etik analizi, nesnel bir analiz yöntemi ve çeşitli metotlarla edebiyat eserlerini incelemiştir. Ancak bu çabalara karşın, yeni edebî etik analizi metodolojisi de edebî çevrelerce tam anlamıyla kabul görmemiştir.

Bu makalede Karma Analiz Yöntemi başlığı altında bir edebî etik analizi metodu teklif edilmektedir. Çalışmada, öncelikle edebî etik analizi hakkında teorik bir inceleme yapılmış, devamında ise teklif edilen yöntem açıklanmıştır. Son olarak bu yöntem David Walton'ın Terminal Mind (2008) adlı bilim kurgu eseri üzerinde uygulanarak örneklendirilmiştir.

Abstract

Literature has an undeniable role in the moral development of people. The books read and the stories heard from an early age help people to understand the moral structure of the society in which they live and to develop their moral attitudes. In this respect, the relationship between literature and morality/ethics has also been the subject of literary critics' studies. However, with the postmodernism movement, ethical issues in literary works have become unspeakable, and ethics has been excluded from the field of literary criticism. By the 1980s, literary ethical analysis became popular again and it has been reshaped by undergoing changes within itself. This new literary ethical analysis examines literary works with an objective analysis technique and various methods. However, despite these efforts, the new methodology of literary ethical analysis has not been entirely accepted by literary circles.

In this article, a literary ethical analysis method is proposed under the title of Mixed Analysis Method First, a theoretical study is provided about the field of literary ethical analysis, and then the proposed method is explained. Finally, this method is exemplified by applying it to David Walton's science fiction work Terminal Mind (2008).

Giriş

Ahlak ve etik ile ilgili tema ve göndermeler, edebiyat eserlerinin her zaman birer parçası olmuştur. Söz konusu tema ve göndermeler eleştirmenler tarafından da sıklıkla tartışılmıştır. Ancak, yeni edebî ve entelektüel akımların ortaya çıkışına bağlı olarak gerçeklik kavramına duyulan güven azalmış, edebî etik analizi (veya etik analizi) de 19. yüzyılın sonlarından başlayıp 20. yüzyılın ortalarına doğru popülerliğini yitirmiştir. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi ise postmodern dönem edebiyat eleştirmenlerinin ilgili konu hakkındaki fikir birliğidir. Öyle ki, bu

dönemde bir edebî metin özelinde ahlaki ve etik bir tartışma başlatmak, metnin estetik niteliklerini görmezden gelen naif ve indirgemeci bir eylem olarak değerlendirilmiştir. (Nussbaum, 1990, s. 21). Edebî etik analizi, tüm bu küçümseyici tavsiflere karşın özellikle 1980lerin ardından yeniden üzerinde durulan bir teori hâline gelmiştir. Bilhassa postmodernizmin gerçeğe yönelik şüpheciliği, bu edebî analiz türüne karşı bir tavırda olsa da, aynı dönemde ortaya çıkan eserlerde ahlaki ve etikle ilgili temaların tekrarlandığına tanık olunmaktadır. Örneğin, bu çalışmamıza temel oluşturan bilim kurgu türünün güncel yapıtlarında da aynı durumu gözlemlemek mümkündür. Ahlak felsefesine ait kuramların bir edebî analiz yöntemiyle birleştirilmesiyle edebiyat eserlerini inceleme imkânı veren bir uygulamanın bilhassa bilim kurgu türü üzerinde yapılabileceği kanısındayız.

Çalışmamızda öncelikle edebî etik analizinin ne olduğuna ilişkin bilgi verilecek; ardından teklif ettiğimiz karma analiz yöntemi açıklanacak; son olarak da söz konusu yöntem, David Walton'un *Terminal Mind* (2008) adlı bilim kurgu romanı üzerinde uygulanmaya çalışılacaktır.

“İtibarsızlık Dolabında” Mahsur Kalan Edebî Etik Analizi

Postmodernizm ve ahlaki göreceliğin baskın olduğu entelektüel ve edebî anlayış, edebî etik analizinin gözden düşmesine ve 1980'lerde yeniden popülerliğini kazanana değin bir “itibarsızlık dolabında” kilitli kalmasına neden olmuştur. Söz konusu tabiri “Redefining Ethical Criticism. The Old vs. the New” (2010) başlıklı makalesinde ortaya koyan Marshall Gregory, edebî etik analizinin itibarsızlık dolabında kilitli kalışının nedenlerine dair bazı sebepler sıralar. Bunlardan ilki Paul de Man'ın İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerle işbirliğini açığa çıkaran yazışmaların ortaya çıkışıyla 1987 yılının sonunda gözden düşmesidir. Bu durum, etiğin edebî eleştiri teorileri içerisinde var olamayacağı iddiasını savunan isimlerin başında gelen De Man'ın teorilerinin yeniden gözden geçirilmesine ve sorgulanmasına sebep olmuştur. Diğer bir sebep ise bu dönemde alanyazında yayımlanan eser sayısındaki artıştır.

Marshall Gregory'nin yanı sıra pek çok araştırmacı da, etik analizinin popülerliğini neden yitirdiğine dair benzer fikirler öne sürmüşlerdir. Örneğin Martha Nussbaum bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

. . . bir metnin etik veya sosyal içeriği hakkında tartışmak; her nasılsa onun ‘metinselliğini,’ metinlerin diğer metinlerle olan

* Bu çalışmada kullanılan tüm çeviriler makalenin yazarı tarafından yapılmıştır.

karmaşık ilişkilerini görmezden gelmek olduğunu ileri süren güncel düşüncenin baskısıyla ve metinlerin insan hayatı ile ilgili değil, yalnızca diğer metinler ve kendileri ile ilgili oldukları gibi uç noktadaki bir düşünce ile kısıtlanmıştır (1990, s.170).

Böylece, etik konusu görmezden gelinmiş, ahlak felsefecilerinin veya ünlü isimlerin etik hakkındaki fikirleri yok sayılmıştır.

Wayne C. Booth ise, bu durum için “kaçınma olgusu” nitelemesini yapmış ve bunun oluşmasına neden olan üç sebep sıralamıştır: (i) etik yargıların tartışmalı doğası, (ii) estetik kaygılar (iii) edebiyat eserlerindeki etik/estetik çeşitlilik¹ (2005b, s. 47). Booth’a göre ahlaki yargıların tartışmalı doğası, eleştirmenler arasında tartışmalara sebep olmuştur. Öyle ki pek çok çağdaş eleştirmen, etiği bir tür sansür olarak gördükleri için etik analizi fikrine karşı çıkmışlardır. Diğer yandan da, bazı eleştirmenler, bu eleştiri türüne edebiyatın estetiğini yok edeceğini düşündükleri için karşı çıkmışlardır. Booth’un belirttiği son sebebin dayanağını ise özetle şöyle açıklayabiliriz. Edebiyatın içindeki çeşitlilik etik analizi bağlamında farklı yöntem ve bakış açılarının gerekliliğine yol açabilir, bu sebeple de bir esere uygulanan analiz ilkeleri başka bir eser için faydalı sonuçlar ortaya çıkaramayabilir. Ancak tüm bunlar Booth için etik analizinin geçerli bir edebî eleştiri türü olarak görülmemesine bahane olamaz. Zira yazarın *The Company We Keep: An Ethics of Fiction* (1988) adlı ünlü çalışmasında da belirttiği üzere, etik analizi ve diğer edebî eleştiri akımlarına şiddetle karşı çıkan kişilerin bile “aklında etik bir gündem” vardır (1988, s. 5). Booth, dilsel ve ideolojik olarak marjinalleştirilmiş gruplara veya fikirlere odaklanan tüm edebî eserlerin bu marjinalleştirilmiş “öteki”yi Batı emperyalizmine veya ataerkilliğe karşı savunduğu fikrindedir. Yazar bu yönüyle politika (ya da ideoloji) ve etiğin ayrıştırılamaz olduğunu savunur.

Ancak Booth’un söz konusu fikrinin herkesçe benimsendiğini söyleyemeyiz. Özellikle David Parker *Renegotiating Ethics in Literature, Philosophy, and Theory* (1998) isimli kitabının giriş bölümünde bu konu üzerinde durur. Ona göre Booth’un bu iki olguyu birleştirmesi doğru bir yaklaşım değildir. Yazar, politik eleştiri ile

¹ Booth’un öne sürdüğü bu üç nedene ek olarak Abraham B. Yehoshua üç sebep daha sunar. Bunlardan ilki psikoloji biliminin gelişmesidir. Böylelikle yazarlar karakterlerin eylemlerini daha derin bir şekilde anlamamıza izin veren anlatımlar yapabilmişlerdir. Yehoshua bu noktada da Booth’un bahsettiği çeşitlilik sorununa da değinmiştir. Karakterlerin geçmişlerinin daha iyi anlaşılabilmesi, eleştirmenlerin istikrarlı bir metot belirlemesi için bir güçlük olarak yorumlanmış, bu durum etik analizinin gelişimini zorlaştırmıştır. Yehoshua’nın belirttiği ikinci sebep ise etik kurallarının zamanla birer yasa olarak da algılanmaya başlanmasıdır. Son olarak medyanın gelişimi de bu eleştiri türünün gelişimini olumsuz etkilemiştir. (Bkz. Yehoshua, 2005)

birlikte kendine münhasır bir etik analizi türüne ihtiyaç duyulduğunu ve bunun politika ile birleştirilemeyeceğini belirtir (1998, s. 7). Parker ayrıca, postmodern döneme ait yapıbozum yönteminin etik analizini denklemden çıkarması üzerinde de durmuştur. Yapıbozum, etiğin edebiyatın bir parçası olamayacağı iddia eder zira edebî anlam müphem ve ertelenmiştir, ahlaki sorunlar ise dilin belirsizliklerinin yalnızca diğer bir parçasıdır. Buna ek olarak, yapıbozum ahlaki içsel bir olgu olarak değil, dilbilimsel yapıların bir sonucu olarak görür, bu da yine yukarıda bahsi geçtiği üzere etiğin baskın sınıfın ideolojinin maskesi olduğu fikrini öne sürmesine yol açar. Her ne kadar güncel göreceli “yargılamayan” ahlaki görüşün bakış açısına göre makul gibi görünse de bu görüş pek çok eleştirmen tarafından kabul görmemiştir. Örneğin bu eleştirmenlerden biri olan Tobin Siebers benliğin salt bir dilbilimsel yapı içine yerleştirilmesinin tabii olarak etik analizinin gelişimini engellediği kanısındadır. Dahası böyle bir yaklaşımın eleştiriyi kendi tabiatından uzaklaştırdığını; insan ve edebiyatın yanı sıra edebî eleştiri ve edebiyat arasındaki ilişkileri anlamamızda da bir tahribat yarattığını öne sürer. Yazar, “*İster bir benlik teorisinin varlığını kabul edelim ister reddedelim, etiğin alanı içinde kalıyoruz*” diyerek düşüncesini sonlandırır (1988, s. 5).

Bunun yanında felsefe alanına ait bazı kaynaklar da etiğin ne şekilde ortaya çıktığı tartışmasına girer. Söz konusu kaynaklar; ahlak ile etiğin içten/özden gelen, kültürler tarafından yaratılmayan ancak onlar aracılığı ile ortaya çıkan birer olgu olduklarını savunurlar. Bunun yanı sıra, bu iddia ile bağlantılı olarak insanların sanata olan ilgisinin ve etik algısının evrimsel süreçlerle şekillendiğini öne sürmektedirler. Marshall Gregory de etiğin isteğe bağlı olmayan, sosyalleşmenin merkezinde yer alan, sosyalleşmenin doğasından ve gereksinimlerinden türeyen ilkel bir olgu olduğunu düşünür (2010, s. 280). Bu noktada önemli olan husus ise kültürlerin ahlak ve etik anlayışının bir birinden farklı yönleri olsa da bu olguların muhakkak edebî eserlere yansıtılmasıdır. Bu bağlamda içinde bulunduğumuz dönemde etik analizi, alanda ortaya çıkan pek çok eserle birlikte, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeler ışığında kendini yeniden yaratmıştır.

Edebiyat ve Ahlak/Etik İlişkisi: Ahlaklı Olmak ya da Olmamak

Edebî etik analizi, edebiyat ile ahlak ilişkisini nasıl ele alır? Edebiyat “ahlaklı” mı olmalıdır? Yoksa edebiyatın “ahlaksız” da olabilir mi? Bu noktada bu analiz türünü eski ve yeni olarak iki ayrı döneme ayrılabilir ve dolayısıyla iki farklı görüş bağlamında değerlendirebilir. Öncelikle, edebiyatın “ahlaklı” olması gerektiği anlayışı daha çok eski edebî etik analizi geleneğinde tanıklanmaktadır. Bu ahlakçı

anlayışın, özellikle F.R. Leavis'in etkisiyle ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Leavis kuramsal bir yaklaşım ya da eleştiri kıstası sunmamış olsa da, fikirleri ahlak ve edebiyat arasında yakın bir ilişki olduğuna ve en iyi romanların hayatın bir doğrulamasını sağladığına ilişkindir. R. P. Bilan'ın belirttiği üzere,

Leavis'in edebiyatın ahlaki boyutu üzerine olan düşünceleri oldukça karmaşıktır ve birbiri ile yakından alakalı bir dizi fikir etrafında döner: kurguda belirli bir biçim kavramı, romanın ahlaki bir fabl ve dramatik bir eser olduğu kavramları ve ahlaki onaylama ile ahlaki keşif olgusu (1976, s. 197).

Bu bağlamda, Leavis'e göre Jane Austen, George Eliot, Henry James, Joseph Conrad ve D.H. Lawrence gibi "büyük" yazarlar hayattaki ahlaki konular ile oldukça ilgilidirler ve eserlerini şekillendiren de bu ilgilidir. Yaşam ve sanatı, estetik ve ahlaki birbirinden ayrılamaz kavramlar olarak gören Leavis, Jane Austen'in *Emma* (1815) adlı yapıtı hakkında şu yorumu yapar: "*Aslında Emma'nın biçimsel mükemmelliğini incelediğimizde, bunun yalnızca yazarın hayata dair olağandışı ilgisini karakterize eden ahlaki kayguları ile ilgili olduğu görülür*" (1950, s. 8). Anlaşıldığı üzere Leavis'e göre bir eserin biçimsel özellikleri ahlaki boyutunun var olması ile tam olarak anlaşılabilir, yani ahlak estetikten önce gelir.

Bunun yanı sıra, romanın ahlaki bir fabl olması fikri Leavis için önem teşkil eder. ". . . romanın [ahlaki fablın] amacı olağandışı şekilde ısrarcıdır, öyle ki fabлда yer alan karakterin ve diğer her şeyin temsilinin önemi eseri okuduğumuz anda ortaya çıkar" (1950, s. 227). Böylesi "kontrollü" bir sanat anlayışında her karakter bir değeri temsil eder, fakat anlaşılacağı üzere böyle bir görüş karmaşık karakterlerin basitleştirilmesine ya da kavramlaştırılmasına yol açar. Her ne kadar Leavis romancıları ahlakçı kişiler ya da romanları ahlak dersi veren kitaplar olarak görmese de, ona göre "büyük" romanlar kontrollü ahlaki şemalara sahip oldukları için büyüktürler ve bir bütün olarak ahlaki nitelikleri harekete geçirirler (Bilan, 1976, s. 202-203). Bir roman yalnızca hayatın olasılıklarının bir doğrulamasını ve araştırmasını içeriyor ise bunu başarabilir (Bilan, 1976, s. 206). Ancak, Leavis'in bahsettiği bu doğrulama, olumlu değerler üzerine olmalıdır ve böylesi eserler yaşamı eleştirirken bunların "doğru karşıtlarını" da sunmalıdırlar. Görüldüğü üzere Leavis eski edebî etik analizi geleneğinin en önemli temsilcisi konumundadır. Fikirleri herkesçe benimsenmese de edebiyat ile ahlak/etik arasındaki ilişkinin ve kurgunun ahlaki açıdan incelenbilmesinin önünü açmış, böylece fikirleri edebî etik analizinin gelişmesinde etkili olmuştur.

1980ler sonrasında tekrar boy gösteren yeni edebî etik analizi ise Leavis'in edebiyatın "ahlaklı" olması fikrinden bir hayli uzaklaşmıştır. Ahlak felsefesinin analiz metodu içerisindeki rolü daha baskın hale gelmiş ve özellikle edebiyatın ahlaklı olması gerektiği fikri reddedilmiştir. Edebiyat eserinin değerinin "ahlaklı" olmasında arayan düşünce şekli artık ortadan kalkmış; eserlerin içerisinde yer alan ahlaki temalar, seçimler, ikilemler vb. hususların ahlak felsefesi temelinde objektif bir şekilde incelenmesi gerektiği fikri benimsenmiştir. Hatta bu yeni dönemin temsilcilerinden Martha Nussbaum'a göre ahlak felsefesi ve edebiyat eleştirisi birbirini beslemelidir. Zira ahlak felsefesi hayatımızı ve ahlaki formasyonumuzu anlamamız için gerekli soruları sormamızı sağlar, edebiyat kuramı ise bize etik yaşamlarımızdan estetik kareler sunar. Ona göre bu ikisinin birleşimi kesinlikle kendimizi anlama, geliştirme ve daha iyi yaşamlara sahip olmamıza olanak sağlar. Nussbaum bunları "*kendini anlama ve toplumsal uyumu içinde barındıran etik sorgusunun pratik hedefi*" olarak nitelendirir (1990, s. 192). Bu ikisi arasındaki etkileşim çağdaş dönemde oldukça artmış, hatta felsefe ve eleştiri arasındaki çizginin bulanıklaşmasına yol açmış, ancak yine de olması gereken seviyeye ulaşamamıştır. Bu noktada Nussbaum iki disiplin arasında kurulması gereken "*algusal denge*"ye de işaret eder (1990, s. 182). Yazara göre edebî eserlerin belirli ahlaki incelemeleri ihtiva edip etmediğinin görülebilmesi için ahlak felsefesi etraflı bir şekilde çalışılmalıdır.

Bu açıdan bakıldığında, ahlakçı bir bakış açısını reddeden fakat ahlak felsefesinin ışığında detaylı bir analiz yapılmasını sağlayan etik analiz biçiminin dünyayı ve kendimizi anlama çabamızda bizlere sunacağı pek çok şey olduğu görülmektedir. Belirli bir felsefi arka planı olan bu analiz türü, bir eserin ahlaki bireysel yargılar ile incelenmesinin de önüne geçebilir.

Edebî Etik Analizinin Özü

Edebî etik analizi ile ilgili fikir ayrılıklarının mevcut olduğu, özellikle eski ve yeni edebî etik analizi ilkeleri arasında pek çok farklılık bulunduğu görülür. Eski edebî etik analizi geleneğini temsil eden F.R. Leavis, Kenneth Burke and Lionel Trilling gibi isimlerin öne sürdüğü öneriler yaygınlık kazanmamışlar ve özellikle fazlaca "ahlakçı" olmaları sebebiyle eleştirilmişlerdir. Özellikle 1980 sonrası ortaya çıkan yeni edebî etik analizinin ana hatlarına bakılacak olursa Leavis'in didaktik söyleminden kaçınmak için yeni fikirlerin ortaya çıktığına tanık olunur. Örneğin, Nussbaum'a göre edebî etik analizi olması gerekenden fazla ahlakçı davranmış ve bu da teorik metodolojisini kısıtlamıştır. Düşünür "Literature and Ethical Theory:

Allies or Adversaries?” (2003) başlıklı çalışmasında bu teorinin nasıl işlediğine dair fikirlerini genel hatlarıyla belirtmiştir. Ona göre Kantçı bir bakış açısı ile bu teori önce “iyi” düşünceleri daha iyi ve açık bir şekilde belirlenmesine yardımcı olur. Devamında ise “kötü”nün ve hatanın ne olduğunu netleştirip okuyucuları bu hataya düşmemesi konusunda uyarır. Daha önce akla gelinmedik konular hakkında düşünülmesini sağlayıp okuyucunun “kötü” veya hatalı eğilimlerinin olup olmadığını sorgulamasına yol açar. Bunu yaparken de yabancılaştırma ya da uzaklaştırma tekniklerini kullanır. Okuyucu ve metin arasındaki bağı kırarak okuyucunun metne daha mesafeli bakmasını sağlar (Nussbaum, 2003, s. 22).

Bu açıdan bakıldığında postmodern edebiyat teorilerinin gelişiminin etik analizini de etkilediği söylenebilir. Örneğin yeni etik analizi görecelilik ve gerçeğin çöküşü gibi postmodern kavramları reddetmektedir. Bu etik analizi anlayışında etiğin edebî eleştiri teorilerinin bir parçası olması gerektiği ve bunun görmezden gelinmesinin sosyal bilimler alanına faydalı olmadığı savunulur. Buna karşın eski ve yeni edebî etik analizi arasındaki farklara bakıldığında yeni geleneğin postmodern değerler sisteminden etkilendiği de görülmektedir. Tabii burada sorulması gereken görecelilikten kastın ne olduğudur. Eski gelenek, bir eserin değerini içinde barındırdığı ahlaki öğretilere ve okuyucu üzerinde bıraktığı ahlaki etkiye göre belirlerken -ki bu muhakkak olumlu bir etki olmalıdır-, yeni gelenek her okuyucunun entelektüel birikiminin ve içinde bulunduğu çevrenin ahlak anlayışının farklı olduğunu kabul etmektedir. Bu sebeple bir eserin iletmiş olduğu ahlaki çağrının okuyucu tarafından kabul edileceği kesin olmamakla birlikte, eserin bırakacağı ahlaki etki de okuyucudan okuyucuya değişebilir. Görüldüğü üzere bu postmodern çoğulcu ve göreceli bakış açısı aslında edebî etik analizini, bu alanda çalışanların itiraf etmek istediğinden daha fazla etkilemiştir. Neticede etik, edebiyat eleştirisi alanından çıkarılmak bir yana bu alana daha güçlü bir şekilde dâhil olmuştur.

Bu durum, edebî etik analizi alanında yazarın etik algısının esere nasıl yansıdığı, bunun okuyucuyu nasıl etkilediği konusunda yeni fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yazma eyleminin de yapılacak olan analizin bir parçası olduğunu savunan etik analizinde farklı yaklaşımlar da gözlemlenir. Her ne kadar yapıbozucu düşünürler metnin dışında hiçbir şey olmadığını savunmuş, postmodern düşünürler de yazarın öldüğünü ilan etmiş olsalar da bu iddialara inanmak güçtür. Zira yazar; bilinçli ya da bilinçsiz şekilde düşüncelerini ve bakış açısını, eserleri için belirlediği konular, karakter seçimleri ve karakterlerin eylemleri

aracılığı ile metne aktarır. Bu sebeple edebiyat yalnızca okuyucu ile ahlaki bir etkileşim içinde değildir, aynı zamanda yazar ile de böylesi bir etkileşime sahiptir. Yazar da bu seçimleri ve eserlerini şekillendirme esnasında ortaya çıkan etik sorunlar üzerine kafa yorar. Böylelikle bu sorunlar karşısında kendi duruşunu da belirler. Yaratım süreci, düzenleme, beğenilmeyen kısımların değiştirilmesi ya da metinden çıkarılması, yeni eklemeler yapılması gibi eylemlerin de yazarın düşüncesine göre şekillenmesi sebebiyle yazma eylemi edebî etik analizi alanında çalışan eleştirmenlerce ahlaki bir eylem olarak değerlendirilmiştir.

Wayne C. Booth bir çalışmasında “*Nasıl yaşanılacağına dair neye inanılması gerektiğine ilişkin, yazarının ima edilen yargılarını sergilemeyen yayımlanmış hiçbir hikâye düşünemiyorum*” demektedir (2005b, s. 45). Burada Booth’un vurguladığı esas nokta, edebî etik analizi yapılırken “*ima edilen*” yazarın niyetlerinin neler olduğuna, bunların okuyucunun yanı sıra edebî eserlerde ne gibi ahlaki etkiler yarattığına dikkat etmek gerekir. Bu anlamda Booth Nussbaum’a nazaran etik analizine daha metodolojik bir yaklaşım getirir: “*‘Niyetler’ kelimesini kullansak da kullanmasak da hepimiz bir eser ile ilgili söylediğimiz her şeyde yazarın seçimlerinde saklı olan niyetleri ile kendi niyetlerimiz arasındaki ima edilmiş ilişkiye bağlıyız*” (2005b, s. 47). Buna göre yazarın niyetleri ile şekillenmiş olan konular, temalar, karakterler ve onların seçimlerinin okuyucu üzerinde nasıl bir ahlaki etki bıraktığını belirlemek edebî etik analizinin hedeflerinden biridir. Edebî eserlerin okuyucu üzerindeki bu etkileri çok çeşitlidir. Sheldon Sacks’e göre bunlar aslında yazarın görüşlerini ve ahlaki yargılarını kabul edilenden daha fazla gösterirler. Yazar, *Fiction and The Shape of Belief: A Study of Henry Fielding* (1964) adlı kitabında, üç ana edebî etki türü olduğunu öne sürer: (i) hicivler, (ii) ahlaki öyküler (iii) eylemler (2005b, s. 25). Sacks, hicivler ile eleştiriye tabi tutulan önemli olay örgüsüne sahip eserleri işaret eder. Yazarın bu önerisini desteklemek adına Booth şöyle der: “*1984’ü sanki konusu hakkında sadece heyecan ya da hoşnutluk yaratması amacıyla tasarlanmış bir ‘roman’ gibi okumak, ilgisiz bir okuyucu olmak demektir*” (2005b, s. 50). Booth’un vurgulamış olduğu nokta; böyle bir romanın bize sunmuş olduğu sosyal, politik, kültürel ve ahlaki konuların göz ardı edilerek okunamayacağıdır. Nitekim ima edilen yazarın niyetleri de böyle konular üzerinde düşünülmesi gerektiği düşüncesine temellenir. Ahlaki hikâyelere bakıldığında, olay

² Booth bu niteleme için “implied” kelimesini kullanmıştır. Çeşitli çevirilerde söz konusu terimin Türkçe karşılığı için “zımni” veya “örtük” kelimeleri teklif edilmiştir. Bu çalışmada ise terimin “ima edilen” şeklindeki çevirisi benimsenmiştir. Terime ilişkin söz konusu çeviri teklifi için Bkz. Booth, 2021.

örgüsüne ya da eyleme değil de salt bir fikrin gelişimine odaklanan eserler göze çarpar. Diğer bir yandan eylemler etki türünde ise karakterlerin deneyimlerine veya hareketlerine yoğunlaşılır. Ancak Booth, bu listenin kati olduğunun düşünülmemesini, edebî etkileri anlamada bir rehber olarak görülmesi gerektiğini salık verir. Öyle ki bu edebî etki türlerinden herhangi biri ya da hepsinin birleşimi de olsa edebî eserler bizlere ahlaki yansımalar gösterirler. Yazarlar bizim ahlaki gelişimimizi sağlayacak yeni etik tartışmaları yaratırlar.

Booth, bu noktadan yola çıkarak “Who is Responsible in Ethical Criticism?” başlıklı diğer bir çalışmada etik analizinin içeriğini açıklamak için edebiyatın doğası, okuyucunun ve yazarın sorumlulukları hakkında çeşitli sınıflandırmalar yapar. Ona göre sorumluluk etik analizi yaparken karşımıza çıkan önemli bir etmendir ve yazarın ile okuyucunun farklı sorumluluklarını keşfetmek esastır. Bu sorumlulukları açıklayabilmek amacıyla Booth öncelikle bir edebî eserde yazara ait üç sesin [İng. *authorial voices*] olduğunu iddia eder: (i) anlatıcı, (ii) ima edilen yazar (iii) gerçek (etten kemikten oluşan) yazar (2005a, s. 106-107) Anlatıcı okuyucuya hikâyeyi anlatır ve eş zamanlı olarak kendisinin takip edilmesini bekler. İma edilen yazar anlatılanın bir hikâye olduğunun farkındadır ancak tüm yaratımın sorumluluğunu üzerine alır. Gerçek yazar içinse hikâye yalnızca gerçek yaşamın içinden seçilmiş kısa bir andır. Bu yazar seslerine benzer şekilde, okuyucunun da üç rolü vardır: hemen inanan okuyucu, ima edilen okuyucu ve gerçek (etten kemikten oluşan) okuyucu. Hemen inanan okuyucu eserde anlatılan öykünün dünyada o an yaşanan tek öykü olduğuna inanır. İma edilen okuyucu öykünün yapay bir üretim, bir kurgu olduğunun farkındadır. Gerçek okuyucu ise edebî eser üzerinde düşünmek için gerçek hayatından zaman ayıran kişidir. Booth’a göre her yazar ve okuyucu rolünün birbirine karşı sorumlulukları mevcuttur. Araştırmacı, dokuz adet yazar (2005a, s. 108-114) ve beş adet okuyucu sorumluluğu olduğunu öne sürer (2005a, s. 114-117).

Booth söz konusu sorumluluklar içinde özellikle okuyucunun ima edilen yazara karşı sorumluluğu üzerinde durmuştur. Ona göre okuyucu, en azından eserin kendisine hitap edip etmediğini anlamak için eseri belli ölçüde benimsemelidir. Bu durumu “*eserin arkadaşlık teklifini kabul etme*” olgusu (2005a, s. 121) olarak gören Booth’a göre, bu arkadaşlık teklifinin kabul edilmesi hâlinde, okur eserin içerik, duygu, ahlaki yargılar vb. açısından sunacağı önerileri dinlemeye açık hâle gelir. Booth’un sunduğu bu arkadaşlık benzetmesi okurun edebî eserlerle olan ilişkisini oldukça iyi betimler. Öyle ki gerçek hayatta da kimi kişilerin

arkadaşlığı ya da dostluğu kabul edilebilirken, kimileriyle böylesi bir ilişki reddedilebilir. Okurun bir edebî eser ile olan arkadaşlığı, aynı gerçek hayatta olduğu gibi çeşitli varyasyonlara sahiptir: Metinlerin önerdiği davetlerin miktarı; okura sunulmuş olan sorumluluğun derecesi (yazar ve okuyucu arasındaki ilişki); arkadaşlığın yakınlık derecesi; beklenen veya gerekli olan bağlılık yoğunluğu; metin tarafından sunulan dünyanın ahengi veya tutarlılığı; eserdeki karakterler ve okurun dünyası arasındaki mesafe; son olarak da sunulan veya ilgi çeken eylemlerin çeşitliliği (2005a, s. 125-26). Bu eylemler, okurun eserin önereceği edebî etkilere açık olmasına ve böylece bu önerileri benimseyip benimsemediğine karar vermesine imkân tanır. Benimsememe durumu da ise okurun üzerinde etki yaratır, onun gerçek hayattaki ahlaki duruşunu bulmasını sağlar. Okur, her iki durumda da ahlaki seçimler yapmaktan ve sorumluluklar üstlenmekten kaçamaz.

Benzer şekilde, Gregory de etik analizi ve edebiyat ilişkisinin kaçınılmazlığını vurgular ve hem Nussbaum hem de Booth'un fikirlerinden yola çıkarak bu eleştiri türü için daha sağlam bir teorik altyapı yaratmaya çalışır. Eserlerdeki ahlaki konuların daha iyi anlaşılabilmesi için de diğer eleştirmenlere kıyasla, daha işlevsel bir edebî etik analizi anlayışı benimser. "Ethical Criticism: What It is and Why It Matters" adlı makalesinde, edebî eserlerde tartışılan ahlaki konulara dair altı başlıktan oluşan bir liste hazırlar: (i) karakter oluşumu; (ii) hayatı öğrenme; (iii) değerlerin taklidi; (iv) sosyal tutumlar; (v) yurttaşlık ve medeniyet; (vi) tarih ve sınıf (Gregory, 2005, s. 60). Görüldüğü üzere tartışma alanları çok çeşitli olsa da bunlarla da sınırlı değildir. Yazar ayrıca, edebî etik analizinin üç ana hedefi olduğunu öne sürer. Bunlardan en önemlisi ise bir edebî eserin okuyucuya belirli konular, yargılar ve duygular hakkında nasıl hitap ettiğini belirlemek; okuyucuya bunları nasıl fark edecekleri ve içselleştirecekleri konusunda yardımcı olmaktır (2005, s. 73).

Ailemizle, arkadaşlarımızla, meslektaşlarımızla, çocuklarımızla ve başkalarıyla olan etkileşimlerimizin dünyayı algılamamıza ve ahlaki anlayışımıza etkisi olduğu yadsınamaz. Gregory, Booth, Nussbaum ve diğer birçok edebî etik analizi eleştirmenin öne sürdüğü üzere, okuyucunun edebî karakterlerle yaşadığı etkileşimlerin benzer bir tesiri olabilir. Okuyucuların okudukları eserlerden ahlaki olarak nasıl etkilendiklerini, gerçek yaşamlarında bu etkiyi gözlemleyene kadar fark etmedikleri sıklıkla görülür. Gregory'e göre ise, gerçek yaşantıda şahsen deneyimlenen sosyal etkileşimlerden ve karşılaşılan kurgu karakterlerinden aynı ölçüde etkilenilir (2005, s. 71). Ancak, edebî etik analizinin amacı edebî eserlerin

yarattığı entelektüel çıkarımları veya ahlaki etkileri kontrol altına almak değildir. Tam tersine, bu etkilerin önceden belirlenmemiş olası etkiler olduklarını sunmayı hedefler. Başka bir deyişle, eğer okuyucu edebî eserin içeriği ile haşır neşir olmak için istekli ya da hazır değilse, eserin olası ahlaki etkileri doğal olarak oluşmayacak ve bu kişiye tesir edemeyecektir. Ayrıca bir edebî eserin yaratacağı etki bir okuyucudan diğerine farklılık da gösterebilir. Ne var ki bu durum, edebî eserlerin ahlaki içerikleri ve okuyucuları üzerinde yaratacakları olası etkileri hakkında bir inceleme yapmayı engellemez.

Bu analiz türünün diğer bir amacı ise edebî bir eser okurken okuyucunun ister istemez etik yargılarda bulunduğunu ortaya koymaktır. Örneğin okurun yapıttaki bir karakteri sevip sevmemesinin, destekleyip desteklememesinin nedeni ve etik açıdan sorgulanabilir bir olaya karşı sergileyeceği tavır bahsi geçen etik yargılara örnektir. Bunlar, eserlerin yaratacağı olası etkilerin yanı sıra okurun da etik algısının kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Bu sebeple incelenen eserin okuyucu üzerinde bırakacağı olası etkinin tespiti ve söz konusu esere özgü analiz ölçütlerinin belirlenmesi önemli bir husustur. Ancak, bir eserin değeri sadece içinde barındırdığı ahlaki ve etik içeriğe ya da okuyucuda bıraktığı ahlaki etkiye göre belirlenmez. Bu sebeple de bir eleştirmenin görevi bir eserin değerini söz konusu ölçütler temelinde belirlemek değildir. Eleştirmenin vazifesi, eserin ahlaki içeriğini analiz etmek ve eserin okuyucu üzerinde bırakacağı muhtemel etkiler üzerine tartışmak olabilir.

Bu analiz türü, benlik oluşumunun ve benliğin etik statüsünün temel iki konu olduğunu öne sürer. (Gregory, 2005, s. 76). Bir kişinin ahlaki karakteri sürekli değişir ve hiçbir zaman aynı şekilde kalmaz. Kişi sosyal hayatına devam ettiği ve akıl sağlığını kaybetmediği sürece, kararları ve ilişkileri onu her gün ahlaki seçimler yapmaya zorlar. Aynı şekilde etik analizi yapan bir kişi, bir eseri incelerken karakterlerin ahlaki seçimlerine ve bunların kitabın ana karakterleri ve okuyucular üzerindeki etkisine odaklanır. İşte tam bu noktada, Gregory tarafından öne sürülen bir kavramdan bahsetmek gerekir: “*temsili hayal gücü*” (2005, s. 79). Öyle ki, okurun kendini karakterlerle özdeşleştirdiği, onların dünyalarını, hayatlarındaki detayları ve çevrelerini hayal ettiği okuma deneyimi ancak bu temsili hayal gücü sayesinde var olabilmektedir. İnsanların hayatları tecrübe bakımından kısıtlıdır. Genellikle, nasıl yaşanacağını kendi bildikleri şekilde öğreten aileleri veya bakıcıları tarafından yetiştirilirler. Bu kapsamda da insanların karakterlerinin oluşumunda, pedagojik eğitimler ve kazanılan tecrübeler; her zaman farklı deneyimleri tecrübe

etme imkânı sunmaz. İnsan yalnızca yaşam süresinin sunduğu sınırlı sayıdaki deneyimlere sahip olabilir, ancak edebiyat bu sınırların aşılmasına olanak sağlar. Gregory “*Edebî deneyim ile hezeyanların patolojisinin olmadığı bir özdeşleşme hediyesi verilir bize*” demektedir (2005, s. 79). Başka kişilerin sayısız öykülerine şahit olmaya davet ederek, kurgu ya da kurgu olmayan edebî eserler, kişinin karakterini şekillendirecek farklı dünyaları ve deneyimleri sunarlar. Doğal olarak kişinin karakterinin şekillenmesinde şahsi okumalarının yanında pek çok etmen de söz konusudur. Ancak kişi ne kadar çok okur ve farklı deneyimlerle kendisini ne kadar teçhiz ederse alacağı entelektüel ve etik uyaran da o denli artacaktır.

Ayrıca, böyle bir analiz türü hem eseri inceleyen kişide hem de incelemeyi okuyan kişide izler bırakır. Belirlenen eserde öne sürülen ahlaki hususlar hakkında fikir sahibi olmasına ve ahlaki bir duruş sergilemesine imkân tanır. Bu analiz türü ile tanışan, bunu sistematik bir edebî eleştiri türü olarak uygulayan ya da bir kez bu bakış açısı ile bir eseri değerlendiren/okuyan kimse, o andan sonra eserlerdeki etik izler ile ilgili mutlaka fikir üretecektir. Bu anlamda etik analizi, edebiyatın insanın ahlaki tepkilerini şekillendirmede önemini anlamak açısından mühim bir yere sahiptir.

Edebî Etik Analizinin Bir Metodolojisi Var Mıdır?

Yukarıda bütünlüklü biçimde tanıtılmaya çalışılan kuramsal yaklaşımlardan yola çıkarak yeni bir etik analizi metodu ortaya koyan Gregory; bu alanda metodolojik, entelektüel ve etik/retorik karmaşaların olduğunu öne sürer. Bazı eleştirmenler, şahsi okuma deneyimleri ve metnin kendileri üzerinde bıraktığı ahlaki etkiden bahsederken diğerleri eserin etik duruşunu gösteren izleri incelerler. Bu anlamda, belki de etiğin karmaşık doğası sebebiyle tüm çevrelerce kabul gören ortak bir etik analizi metodu olmadığı söylenebilir. Entelektüel karmaşa ise metnin okuyucu üzerinde bıraktığı ahlaki etkiler noktasında ortaya çıkmaktadır. Öyle ki geçmişte eleştirmenler, metnin içindeki ahlaki öğretilerin her okuyucu tarafından aynı düzeyde öğrenildiğini düşünüyorlardı. Ancak günümüzde bunun, yanıltıcı bir varsayım olduğu söylenebilir. Etik/retorik karmaşalara bakıldığında ise bunun, eski eleştirmenlerin bir eserin değerini üzerimizde bıraktığı ahlaki etkinin olumlu veya olumsuz olmasına göre belirlemeye çalışmasından kaynaklandığına tanık oluruz. Tüm bunlar yeni bir etik analizi metodunun gerekliliğini göstermiştir. Gregory analizin yapılabilmesi için iki ana bakış açısı önerir: (i) ahlaki/etik çağrılar ve (ii) estetik teknikler (2010, s. 287).

Bir eserin içeriği asla değişmez. Öyle ki Moby Dick her zaman aynı satırlar ile başlar. Huckleberry Finn her zaman aynı macerayı deneyimler veya Salinger'ın Holden'ın duygularını betimlemek için seçtiği kelimeler daima aynıdır. Eserde verilmek istenen mesajı her okuyucu farklı yorumlayabilir. Bu sebeple Gregory bir eserdeki ahlaki ve etik konulardan bahsederken “*öğret*” yerine “*çağrı*” kelimesinin kullanılmasını önerir (2010, s. 286). Bu noktada her eserin okuyucusuna üç farklı çağrıda bulunduğu görülür: (i) duygular, (ii) inanışlar ve (iii) etik yargılar (2010, s. 285). Her edebî metin okuyucularına anlatıları ile ilgili belirli duygular geliştirmesi için çağrıda bulunur. Aynı durum inanışlar için de geçerlidir. Zira okunan metin, sunmuş olduğu düşünce ve gerçeklere okuyucunun inanmasını bekler. Etik yargılar ile ilgili çağrılara bakıldığı zaman ise edebî eserlerin içinde yer alan ahlaki ikilemler, karakterler ve hususlar hakkında okuyucuların kendi ahlaki bakış açılarını belirlemeleri için çağrıda bulunulduğu görülür. Gregory'nin bahsettiği estetik teknikler ise metinde bu çağrılar yapmak için kullanılan kelime seçimi, ton, metaforlar, imgelemeler, göndermeler, örtmeceler, karşılaştırmalar, kişileştirmeler vb. edebî araçlardır. Edebî metinlerin çağrılarının bu şekilde sınıflandırılması, bu metinlerin okuyucu üzerinde bırakacağı olası ahlaki ve etik etkilerin zamanla daha somut ve nesnel bir metot ile ortaya koyulmasına yardımcı olabilir.

Bir Uygulama Teklifi: Karma Analiz Yöntemi

Bu bölümde, Nussbaum, Booth ve Gregory gibi edebî etik analizi alanında çalışan isimlerin yaklaşım ve kuramlarından yola çıkarak bu analiz türünün uygulanmasında fayda göstereceğini düşündüğümüz bazı önerilerde bulunmayı amaçlıyoruz. Bir edebî eserde uygulanacak olan edebî etik analizinin nesnel bir şekilde yapılması önem arz eder. Öyle ki özellikle postmodern dönemde etiğin oldukça öznel bir kavram olduğu düşüncesi, eleştirmenler arasında bu analiz türüne yönelik bazı şüphelere yol açmıştır. Ancak bu durumun etik analizi türünün uygulanabilmesine engel olduğu tam olarak söylenemez. Öncelikle eser incelemesi yapılırken (i) bireysel, (ii) toplumsal, (iii) kurumsal, (iv) politik, (v) teknolojik ve (vi) etiğin kendisi (meta-etik) ile ilgili konularda etik ile ilgili yapılan önermeler incelenmelidir. Eser üzerinde gerçekleştirilecek edebî etik analizinin ilk aşamasını oluşturan bu altı başlık altında -ki her eserde her başlık ile ilgili bir çağrı bulunmayabilir- okuyucuya yaptığı çağrılar belirlendikten sonra bunlar etik felsefesi bağlamında incelenmelidir. Peki, bu bağlamın kapsamı nedir? Yukarıda verilen altı inceleme başlığının her biri etiğin aşağıda sıralanan alt türleri ile incelenebilir. Eser analizinin bu ikinci aşamasında bu kavramlarla yapılacak bir

detaylandırmanın oldukça yararlı olacağı kanısındayız: (i) meta-etik, (ii) normatif etik (erdem etiği, deontik ve teleolojik etik) ve (iii) uygulamalı etik. Her başlık altında temel ve çağdaş kuramların uygulanabileceği bu analiz türü eserde var olan konulara göre kuramları seçer ve analizi gerçekleştirir. Burada önemli olan husus tek bir kuramın kullanılmaması ve eserde yer alan konulara göre temel ya da çağdaş kuramlar ile incelemenin yapılmasıdır. Böyle eklettik bir analiz süreci, nesnel, önyargılardan uzak, yargılayıcı değil betimleyici bir analiz yapılmasına olanak tanır.

Öncelikle meta-etik başlığı altında, bir eserde ahlaki kavramlar hakkında bir önerme, eleştiri ya da tartışılan bir husus olup olmadığı incelenir. Bilimsel kurallar gibi ahlaki / etik kurallar var mıdır? Bu kurallar kişiler veya toplumlar arasında farklılıklar gösterir mi? Bu kuralları dinî inanışlar mı yoksa insanların kendisi mi belirler? Eylemleri gerçekleştirmede duygunun rolü nedir? Ahlak, cinsiyetler arasında farklılık gösterir mi? gibi sorular bu başlık altında sorulabilir. Buna koşut olarak eserde de benzer sorgulama ya da önermelerin var olup olmadığı incelenebilir.

Daha sonra eserde normatif etik bağlamında incelemeler yapılmalıdır. Normatif etik başlığı altında değerler etiği, deontik etik ve telolojik etik başlıkları yer alır. Değerler etiği eserde yer alan karakterlerin kişilik özelliklerini inceler. Ahlakın kaynağı karakterlerin erdemleridir. Deontik etikte ise ahlakın kaynağı kurallardır. Bir eylemin ahlaki olarak doğru veya yanlış olması kişinin kurallara uyup uymaması ile belirlenir. İnanç sistemlerine dayalı ahlak kuralları, toplumsal sözleşme kuramları ve bilhassa Immanuel Kant'ın kuramları bu başlık altında toplanır. Teleolojik etik ise bir eylemin ahlaki olarak doğru veya yanlış olup olmadığını eylemin sonuçlarına göre değerlendirir. Eylemin sonuçları kişiye mi, başkalarına mı yoksa topluma mı fayda sağlar sorusunun cevabı, teleolojik etiğin konusudur. Bu bağlamda eserdeki karakterlerin erdemli olup olmadıkları, eylemlerini gerçekleştirirken ne gibi motivasyona sahip oldukları, toplumun faydası için mi yoksa kendi bireysel çıkarları için mi hareket ettikleri gibi sorular karakterler özelinde sorulabilir. Ayrıca karakterlerin ait oldukları toplum içerisinde ne gibi ahlaki kuralların olduğu, bunların eserde nasıl yansıtıldığı, karakterlerin bu toplumsal kurallar hakkındaki düşüncelerinin ne olduğu, kendilerini toplumun içinde nasıl konumlandıkları, eserde birden fazla toplum veya topluluk var ise bunlar arasında ahlak kuralları bakımından ne gibi farklılıklar olduğu da bu noktada incelenmesi gereken hususlardır.

Son olarak eserde uygulamalı etik başlığı altında bazı incelemeler yapılabilir. Uygulamalı etik özellikle normatif etik kuramlarının pratikte nasıl uygulanacağına dair yeni teoriler üretir. Teknolojinin ve tıbbın gelişmesi ile bilhassa 1960lardan sonra önem kazanan bu etik türünün yansımalarını edebiyatta da görmek mümkündür. Eşitlik teorileri, çevre etiği, iş etiği, biyoetik (kürtaj ve ötenazi, deney etiği, tıbbi kaynakların adil kullanımı, genetik mühendisliği, vb.), teknoloji etiği, yapay zekâ ve robot etiği gibi alanlarda gözetilen ahlaki kuralların belirlendiği konuların yer aldığı her eser bu başlık altında incelenebilir. Örneğin romanda geçen sınıflar veya ırklar arasında bir eşitlik var mı, romandaki karakterlerin çevreye yaklaşımı nasıl, bu karakterler çevre ya da hayvanlar ile ilgili kararlar alırken nasıl düşüncelere sahipler, çalışma hayatında verdikleri kararlar iş etiğine uygun mu, değilse neden uygun değil gibi sorular eser incelemesinde kullanılabilir. Özellikle hem alanda hem de günümüzde tartışmalı olan kürtaj ve ötenazinin yer aldığı eserler yine bu alandaki kuramların bakış açısıyla incelenebilir. Eserlerde deneysel çalışmalar var ise deneyin etik açısından doğruluğu veya yanlışlığı sorgulanabilir. Örneğin eserde deney yapılan kişinin izni alınmamış ise bu ciddi bir etik ihlalidir. Teknoloji etiği, yapay zekâ ve robot etiği ile özellikle bilim kurgu eserlerinde karşılaşılır. Teknolojinin yaratımı ve kullanımında karakterlerin izlemiş olduğu yollar, teknolojinin iyiye veya kötüye kullanımı, yapay zekâ ve robotlara tanınan haklar gibi konular da bu başlık altında incelenebilir.

Görüldüğü üzere edebî etik analizi aslında ahlak felsefesi ile oldukça yakından ilişkilidir. Bu analizi yapmak için bahsi geçen kuramlar hakkında etraflıca bilgi sahibi olunmalıdır. Burada ahlak felsefesi ve etik kavramsal bir yaklaşım ile açıklanmıştır.³ Ancak pek tabii daha pek çok sınıflandırma türü de mevcuttur. Önemli olan analizi yapacak kişinin kullanmış olduğu teoriyi/teorileri açıklaması ve okuyucuyu bunlar hakkında bilgilendirmesidir.

Bir Edebî Etik Analizi Örneği: Terminal Mind (2008)

Nussbaum hayal gücünün sınırsız olasılıkları içerisinde ahlak felsefesine ait bazı konuların yalnızca edebiyat sayesinde anlaşılabilmesine inanır.⁴ Nussbaum'un ifadeleri yerinde olmakla birlikte, bilim kurgu türünün öneminin daha aşikâr olduğu da belirtilebilir. Zira tüm edebî türler arasında en sınırsız hayal gücüne

³ Bu kavramsal sınıflandırmanın detayları için yazarın doktora tezindeki "Second Chapter: Ethics: Fundamental and Contemporary Theories" başlıklı bölüm incelenebilir. (Bkz. Güzel, 2021).

⁴ Bu önermeleri destekleyen benzer fikirler yine bu alanda çalışan Cora Diamond ve Danièle Moyal-Sharrock gibi araştırmacılar tarafından da dile getirilmiştir. (Bkz. Diamond, 1998; Moyal-Sharrock, 2012).

sahip olan ve diğer türlerde görülemeyecek senaryoları sunabilen belki de tek edebî tür bilim kurgudur. Özellikle teknoloji ve insanın farklı varlıklarla temaslarında, henüz insanlığın tecrübe edemediği ve bu sebeple de ahlaki/etik tepkilerinin şekillenmesinin mümkün olmadığı olayların deneyimlenmesine yardımcı olur. Böylelikle gündelik hayatta benzer bir ikilem içerisinde kalındığında bu hayali senaryo ve kişide yarattığı ahlaki tecrübe, belki de insanın kendi ahlaki gelişimi açısından henüz farkında olmadığı bir öneme sahip olabilir. Ayrıca bilim kurgu, hayal gücü sınırsız olan bir tür olması sebebiyle kişinin “öteki” ile olan ilişkilerinin en fazla irdelendiği türdür. Bu “öteki” uzaylılar, robotlar, teknolojik icatlar ya da herhangi başka bir varlık olabilir. Bilim kurgu eserlerinde “öteki” ile olan ilişkilerin temsili okuyucunun da “öteki”ye karşı olan tutumunu ister istemez şekillendirmektedir.

Bu doğrultuda, önermiş olduğumuz edebî analiz metoduna ilişkin kısa bir örneklendirme için David Walton’un *Terminal Mind* (2008) adlı bilim kurgu romanı seçilmiştir. 1976 yılında dünyaya gelen Walton, *Quintessence* (2013), *Superposition* (2015) *Supersymmetry* (2015), *The Genius Plague* (2017) ve *Three Laws Lethal* (2019) gibi kitapları ile son dönemde ünlenen Amerikalı bir yazardır. Kendisi aynı zamanda yazılım mühendisi de olan yazar, teknolojiye büyük bir hayranlık duymaktadır. Söz konusu ilgisini eserlerine de taşıyan yazarın eserleri, okuyuculara teknolojinin insan hayatını nasıl daha iyi ya da daha kötü yönde şekillendirebileceğine dair hikâyeler sunar. *Terminal Mind*, Amerika Birleşik Devletleri’nde 2009 yılında verilen “basılı orijinal bilim kurgu” alanında Philip K. Dick Ödülü’nü kazanan başarılı bir romandır⁵. *Terminal Mind* romanı; teknolojik ilerlemenin sorumsuzca ve etik olmayan amaçlarla kullanıldığında insanlık için nasıl tehlike yaratabileceği konusunu ele almaktadır.

Roman, ABD’nin parçalanmış bir ülke olduğu ve merkezî hükümetin şehir devletleri üzerinde kontrolünün olmadığı hayali bir gelecekte geçer. Olaylar, yozlaşmış politikacıların ve yöneticilerin bulunduğu bir şehir devleti olan Philadelphia’da gerçekleşir. Şehir, sınıf farkı nedeniyle fiziksel ve sosyal olarak ikiye bölünmüştür. Rimmer topluluğu, şehrin işlerini kontrol eden zengin, güçlü, dolayısıyla ayrıcalıklı bir gruptur, Comber topluluğu ise şehrin ilçelerinde kötü koşullarda yaşayan işçi sınıfına mensup kişilerin oluşturduğu bir gruptur. Rimmerlar en yeni teknolojik gelişmelere erişebilmekte ve mevcut insani gelişmenin her türlü nimetlerinden yararlanabilmekte iken Comberların böyle bir şansı yoktur

⁵ Roman ödülü, Adam-Troy Castro'nun *Emissaries from the Dead* eseri ile paylaşmıştır.

ve teknolojinin başarısız taklitleri ile bu gelişmeleri elde etmeye çalışırlar. Söz konusu teknolojik gelişmeler/geliştirmeler, insan ötesi varlıklar yaratır. Bu kişiler bir asırdan fazla yaşayabilir, daha genç görünebilir, her türlü hastalığı yenebilir, telepati yapılmasını sağlayan implantlar kullanabilir veya bu iyileştirmeleri sadece göz rengi veya vücut şekli değiştirme gibi estetik amaçlarla kullanabilirler. Diğer yandan, Comberlar bu geliştirmelerin başarısız kopyaları nedeniyle DNA çürümeleri yaşarlar veya Rimmerlar tarafından kolayca tedavi edilebilen kanser gibi hastalıklar nedeniyle ölürlər.

Eserin analizine toplumsal ve politik etik tartışmalarından başlanabilir. Bu tartışmalar deontik etik başlığı altına giren toplumsal sözleşme kuramları bağlamında incelenebilir. Bu kuramların yanı sıra iki sınıf arasındaki eşitliğin incelenmesi ise uygulamalı etik başlığa altında karşılaşılan eşitlik kuramları temelinde yapılabilir. Yukarıda bahsi geçen iki sınıf arasındaki eşitsizlik özünde ekonomik dolayısıyla politik adaletsizliklerden kaynaklanmaktadır. Ana karakterlerden Darin, hayır kurumları Comberlara yardım etmeye çalıştığında sorunun aslında nasıl büyüdüğünü şöyle açıklar: *“Onlar [hayır kurumları] çözümün zenginlerin fakirlere para vermek olduğu yaklaşımına sahipler. Bu yaklaşım yoksulların aşağı tabakada olduklarını, ihtiyaçlarının sağlanması gerektiği fikrini onaylar. Gerçek eşitlik, toplum için çalışan herkes imkânlardan faydalandığında olur”* (Walton, 2008, s. 32). Bu hayır kurumlarının bir örneği, Lydia'nın Rimmer arkadaşları, Comberlar için ücretsiz bir *mod*⁶ kliniği açmak istediğinde ortaya çıkar. P. Singer'in *etkili fedakârlık* teorisi ihtiyacı olan ötekilerin acısını azaltmak için onlara en etkili şekilde yardımcı olmak gerektiğini savunur (2016/1972, s. 6) Darin, hayır kurumlarının yardım etme şekline karşı çıkar ve yine Singer'in da belirttiği gibi *“çıkarların eşit şekilde gözetilmesini”* talep eder (2011, s. 20). Ona göre ahlaki karardan etkilenen herkesin çıkarı eşitlik dairesinde gözetilmelidir. Ancak o zaman gerçekten eşit bir toplumsal düzene ulaşılabilir. Romanın sonunda, her türden insanın, Rimmerların ve Comberların ortak bir düşmana, Dr. Alastair Tremayne'e karşı bir araya geldiği görülmektedir. Bu kişi manipülatif ve şiddet içeren araçlar

⁶ Bu terim İngilizce “modification” [Türkçe: değişiklik] kelimesinin kısaltılmasıyla ortaya çıkmıştır. Romandaki kişilerin bedenlerinde yapabileceği değişiklikler için kullanılır.

kullanan Makyavelci⁷ bir bilim insanı ve politikacıdır. “*Alastaire’e göre ahlak pratik bir şey değildi.*” (Walton, 2008, s. 176) cümlesiyle onu betimleyen yazar, Tremayne’in eylemlerinin pragmatist olduğunu ve bunların kesinlikle sadece kendisine fayda sağladığını belirtir.

Tremayne’in yaratmaya çalıştığı totaliter rejime karşı gelmek ve iki sınıf arasında eşitliği sağlamak amacıyla Comberlar ve Rimmerlar General Halsey önderliğinde işbirliği yaparlar. Ancak bu amaca ulaşabilmek için ne eski yönetimi ne de Tremayne’in yasa dışı darbesini kabul ederler. Halkın halk için oluşturduğu yeni bir toplumsal düzen kurmayı hedeflemektedirler. Romanın bu etik tartışması John Rawls’ın adalet teorisi bağlamında incelenebilir. Onun “*hakkaniyet olarak adalet*” (1999, s. 10) teorisinin ilkeleri, romandaki yeni toplum ve idarenin oluşumunda tanıklanmaktadır. Hem Rimmerlar hem de Comberlardan oluşan Philadelphia’nın bu yeni siyasi sisteminde, eşitlikçi bir sosyal düzenin yanı sıra yeni bir toplumsal sözleşme biçiminin oluşturulması amaçlanmaktadır. Bu yeni düzende, enerji teknolojisi sayesinde ekonomik durum tüm toplum için daha iyi olacak ve eşitlik ile özgürlük çatışma olmadan birleşecektir. Bu nedenle Philadelphia’nın bu yeni sistemi, Rawls’ın önerdiği “*başlangıç konumu*”⁸ ile benzerlik taşır (1999, s. 11). Toplumun gözünü bir “*bilgisizlik perdesi*” örttüğü için, hiç kimse sosyal veya ekonomik konumundan dolayı daha avantajlı veya dezavantajlı olamaz (1999, s. 11). İster Rimmer olsun ister Comber, tüm insanlar eşit ahlaki statüye sahip bireyler olarak kabul edilirler. Böylelikle bireyler arasındaki adalet, toplumsal adaletin teminatı hâline gelir. Romanın sonunda her iki halkın geleceğine yönelik birtakım soru işaretleri olsa da örtük biçimde büyük bir umudu da barındırmaktadır. Söz konusu sorular bir anlamda iki kesim arasında barışçıl toplumsal düzenin tesis edileceğine, karşılıklı uzlaşma olasılığının bulunduğu ve Rawls’ın ideal konum için önerdiği gibi bir “*yansıtıcı denge*”ye (1999, s. 18)

⁷ Niccolo Machiavelli’nin *The Prince* (1513) adlı kitabında siyasi çıkarların gözetilmesi için önerdiği tutum ve davranışlar sonucunda böyle bir tanım ortaya çıkmıştır. Makyavelci kişi veya politikacıya göre bir amaca ulaşmak için “*ahlaki ve ahlakdışı her türlü araç mubahtır ve büyük bir tarihçi olarak Machiavelli’nin ulaşabildiği kaynaklara göre tüm zamanların ve tüm halkların tecrübeleri, başarıyı garanti eden araçların kandırma, hile, yalan yere yemin, rüşvet, anlaşmaların ihlali ve şiddet eylemleri olduğunu öğretmiştir*” (Störig, 2011, s. 277).

⁸ Rawls’ın önerdiği bu *başlangıç konumunda* kişiler toplumdaki yerlerini, sınıflarını veya sosyal statülerini bilmezler. Benzer şekilde ne kadar serveti, ne gibi yetenekleri, ne kadar zeki olduklarının da bilgisine sahip değildirler. Böylece adalet ilkeleri bir “*bilgisizlik perdesi*” ardında oluşturulur, zira herkes bu perde arkasında tam anlamıyla eşittir. Bu ilkeler belirlenirken yapılacak bir haksızlıktan kimin etkileneceği bilinmeyeceği için herkes kuralların adilce düzenlenmesi ve uygulanmasını talep edecektir (1999, s.11-12).

ulaşılacağına işaretler: “*Bu gerçekten yeni bir çağın başlangıcı olabilir mi? Rimmerlar ve Comberlar konseylerde birlikte çalışabilir mi?*” (Walton, 2008, s. 269).

Bu iki halkın uzlaşmasında kişilerin erdemli olması anahtar bir role sahiptir. Bireysel düzeyde bir analize başvurulduğunda, romandaki karakterlerin etik anlayışlarının sosyal çevrelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Karakterlerin tasvirinde Walton'ın, Rosalind Hursthouse'un önerdiği “*ince ayarı*” (2002, s. 64) bulabilen erdemli karakter olarak Mark'ı seçtiği görülür. Hursthouse erdem etiği teorisinde, bir eylemin ahlaki doğruluğu ya da yanlışlığının, erdemli kişinin yapacağı seçimine göre belirlenebileceğini öne sürer (2002, s. 127). Bu ifade göreceliğin bir “açmaza” [İng. *aporia*]⁹ dönüştüğü postmodern dönemde önemli yol gösterici bir önermedir. Bu anlamda, Mark ince ayarı bulunmasına yardımcı olan *eylem yönlendirme* ve *eylem değerlendirme* duyularına sahiptir. Arzularını yerine getirmeye çalışırken başkalarına karşı *kural temelli* ahlaki bir sorumluluk hisseder. Romanın başında Mark ve Darin yanlışlıkla bir “dilimleyiciyi [İng. *licer*]” salıverirler. Bunun sonucunda Mark dilimleyicinin verdiği zararlardan kendini sorumlu hissettiği için doğru olanı yapmaya çalışır. Böylece, kendisine hiç faydası olmayacak eylemlerde bulunmak zorunda kaldığı *etik fedakârlık* sorunsalı¹⁰ ile karşı karşıya kalır. Mark'ın özgecil güdüsü, dilimleyiciyi yok etmeyi *gerekli bir etik eylem* olarak görmektedir. Ancak Darin ise bunu *gereksiz bir etik eylem* olarak değerlendirmektedir. Darin'e göre, dilimleyiciyi yok etme girişimi iki nedenden dolayı sağduyuya aykırı olan, gereksiz bir eylemdir. Öncelikle dilimleyicinin serbest bırakılmasının bir kaza olduğunu ve bu nedenle dilimleyicinin eylemlerinden dolayı kendilerinin ahlaki olarak sorumlu olmadıklarını öne sürer. Devamında da kendilerinin böyle bir varlığı yok etmek için gerekli becerilere sahip olmadığını belirtir. Ona göre, gerekli beceriler olmadan, bu girişim bir intihar görevinden başka bir şey olamaz. Ancak Darin'in bu iddialarına okuyucunun inanması güçtür, zira o Mark'ta bulunan erdemlere sahip değildir. Öyle ki, Darin adalet duygusunun giderek bozulduğunun farkında değildir. İnsanları çeşitli sebeplerle öldürmeye başlar ve bu eylemlerinden ahlaki olarak sorumlu olmamak ve suçlu hissetmemek için kendini haklı çıkarır. Darin, başkalarını öldürmenin veya onlara zarar

⁹ Zygmunt Bauman, *Postmodern Ethics* isimli çalışmasında bu terimi ortaya sunmuştur (2004, s. 8).

¹⁰ Julia Driver'a göre “. . . faydayı en üst düzeye çıkarmak gerekiyorsa, yapılacak doğru şey buyusa, o zaman doğru şeyi yapmak (gerçek koşullar altında) çok büyük fedakarlıklar gerektirir” (2014). Düşünür, etik fedakârlığın yarattığı bu durumu “*faydacılığın talepkarlık sorunu*” olarak niteler. Ona göre bu durumda iki eylem türü vardır: *gerekli etik eylem* veya *gereksiz etik eylem*. Gerekli etik eylem, kişinin yerine getirmesi gereken etik bir görevidir. Gereksiz etik eylem ise kişinin etik görevinin ötesine geçen eylemlere işaret eder.

vermenin etik sorumluluğunun kendisine değil, etik olmayan eylemlerde bulunan diğer tarafa ait olduğunu düşünmektedir. Örneğin, kardeşi Vic'in hastalığına Tremayne'in neden olduğunu anladığında, onu öldürme niyetini haklı çıkarır: “. . . Darin onu öldürecek. Bu düşünce onu titretmişti çünkü ciddi olduğunu anlamıştı. Mod sanatçısı kendi menfaati için bir can almıştı; ölmeyi hak etti” (Walton, 2008, s. 60). Kimin yaşayacağı ya da öleceği kararını vermek yukarıda bahsi geçen “ince ayarı” bulamaması sebebiyle Darin için çok zor bir ikilem gibi görünmemektedir. Ayrıca Darin'in bu hususta yapacağı seçim Philippa Foot'un tasarladığı bir düşünce deneyi olan “tramvay problemi” ilkeleri açısından da incelenebilir. Bu probleme göre kontrolden bir tramvay makası değiştirilerek bir taraftaki beş kişiye doğru ya da diğer taraftaki bir kişiye doğru yönlendirilebilir. Ancak bu yönlendirme sonucu seçilen taraftaki kişi veya kişiler ölecektir. Foot'a göre, bu senaryoda doğru olan seçim hasarı en aza indirmek için tramvayın tek kişinin olduğu raya yönlendirilmesidir (2002/1967, s. 27). Bu açıdan bakıldığında, Darin'in Tremayne'i hasarı en aza indirmek ve diğer kişilere fayda sağlamaktan ziyade kişisel kan davası için öldürmek istediği görülür. Bu nedenle, yazarın Mark ile Darin arasındaki erdem farkını bu şekilde açığa çıkarması ile Darin'in eylemlerinin ahlaki olarak doğruluğu da okuyucu tarafından sorgulanmaktadır.

Toplumsal, politik ve bireysel açıdan yapılan incelemelerin yanında teknolojik düzeyde bir analiz ile de teklif ettiğimiz karma analiz yöntemi örneklendirilebilir. Yine romanın antagonisti olan Dr. Alastair Tremayne'in eylemlerine bakıldığında politik alanda olduğu gibi teknoloji alanında manipülatif ve bireyci tavırlar sergilediği görülür. Bahsi geçtiği üzere, aynı zamanda bir bilim insanı olan Tremayne aslında bir ölümsüzlük makinesi yaratmaya çalışan, bunun için de etik dışı yollara başvuran bir kişidir. Eylemleri Mark ile Darin'in yanlışlıkla salıverdiği dilimleyiciyi ele geçirmesiyle daha ölümcül hâle gelir.

Bu noktada yazarın okuyucuya sunduğu önemli bir etik tartışma da *dilimleyici* Sammy'nin ahlaki statüsüdür. Bu durum, yapay zekânın nesne ve özne düzeyindeki ahlaki statüleri bakımından açıklanabilir. Genel olarak yapay zekâ, akıllı davranış sergileyen her türlü yapay bilgisayar sistemi olarak tanımlanabilir. Bu akıllı davranışlar algı, metin analizi, doğal dil işleme, mantıksal akıl yürütme, veri analizi, karar sistemleri, otonom makineler ve diğer robotik biçimler olabilir (Müller, 2020). Yapay zekânın nesne olarak kullanımı; mahremiyet, davranışların yönlendirilmesi, şeffaflık, karar sistemlerinde önyargı, insan-robot etkileşimleri, özerklik ve istihdam gibi etik konuları içerir. Yapay zekâ aynı zamanda makine

etiği, yapay ahlaki temsilcilik ve tekillik hususlarında kimi zaman özne olarak değerlendirilebilir. Yapay zekâ teknolojisinin hem nesne hem de özne olarak kullanılabilmesi, bu teknolojinin etik kullanımı hakkında tartışmalara yol açar. *Terminal Mind* kitabı özelinde ise dilimleyici Sammy'nin kitapta bir nesne mi yoksa bir özne mi olarak değerlendirildiği tartışılacaktır.

Dilimleyici kavramı, eldeki bilimsel verilerden yola çıkılıp kurgulanarak elde edilmiş bir teknolojidir¹¹ ve teorik düzeyde yapay zekâyâ çok benzer. Walton burada okuyucuyu böyle bir teknolojiyi kullanmanın etiği ve böyle bir varlığın ahlaki statüsünün ne olacağı hakkında düşünmeye davet etmektedir. Romanda dilimleyici ile insan arasında yapılan ilk ayrımın kişilik kavramı olduğu ve dilimleyicilerin özne olarak ele alınmadığı görülmektedir. Romanda dilimleyicilerle uzun süre çalışan Marie şunları söyler:

Dilimleyici her teste beklenmedik şekilde tepki verdi ve asla iki kez aynı şekilde tepki vermedi. Çünkü insandı, birey değil. Marie, onun gerçekten hissedebildiğine veya düşünebileceğine inanmayı reddetti. Ama dilimleyici insan zihninden üretildi ve tıpkı orijinali kadar karmaşık, esnek ve... oldukça zeki (Walton, 2008, s. 11).

Bu nedenle, Marie'ye göre yetişkin insan zihninden üretilen geleneksel dilimleyiciler, kişiliklerini kaybettikleri için artık ahlaki statüye sahip değildirler. Kişilik kaybı, burada yaşam değerinin kaybı anlamına gelir. Zira artık zihinsel sağlıkları yoktur. Özerk ve rasyonel kararlar alamazlar ve canlı varlıklar değildirler. Bu sebeple de Marie, insani niteliklere sahip olmasına rağmen dilimleyicinin yok edilmesi gerektiğini savunur. Elindeki seçeneklerden daha az kötü olanı tercih ederek faydacı bir eylem tarzı seçer. Ancak, dilimleyicinin ahlaki durumuyla ilgili duyguları, onun oğlu olan Sammy olduğunu öğrendiğinde değişir. Dilimleyici tanımadığı bir kişiden modellenmiş olsaydı, Marie bu ikilemi yaşamayacaktı. Ancak oğlunun bir yazılım olarak bile bir şekilde hayatta olma olasılığı Marie'yi etik bir karar vermeye zorlar. Sammy Marie'yi Tremayne'nin elinde ölmekten kurtardığında dilimleyicinin Sammy olduğuna ikna olur. Ancak bu noktaya kadar, yazar Sammy'i de etik bir fail olarak gördüğünden, okuyucular onun düşünceleri, duyguları, acıları ve çatışmaları hakkında bilgilendirilir. Romanın sonunda ise Sammy'nin ahlaki statüsü olan bir varlık olduğu fikri pekiştirilir, zira Sammy özgecil bir şekilde kendini diğer insanların hayatlarını kurtarabilmek için feda eder.

¹¹ [İng. extrapolation].

Yazıda verilen yukarıdaki analiz örneklerinden de anlaşılacağı üzere bir eserde birden çok etik tartışması yer alabilir. Bu çalışmada edebî etik analizine ilişkin teklif edilen inceleme başlıklarından dördüne ait örnekler yer almaktadır. Sunulan mevcut inceleme genişletilebileceği gibi, söz konusu analiz örneklerinin karma analiz yönteminin anlaşılması için yeterli olacağı kanısındayız.

Sonuç

1980li yıllardan itibaren tekrar popüler hâle gelen ve yeni bir bakış açısı kazanan edebî etik analizi, ahlak felsefesi ile edebî eleştirinin ilkelerini bir araya getirmektedir. Bu analiz türü edebî metinleri içerdikleri ahlaki konular temelinde tahlil etmeye çalışır ve eski etik analizinde tanıklanan edebî metinlerin değerini ahlaki savlarına göre belirlemek yenine, bu eserlerde ne gibi etik tartışmalar olduğunu inceler. Nussbaum okumanın yaşamdan bir adım ötede yaşanan, belli risk ve tehlikeleri savuşturarak incelik ve berraklık kazanan bir hayata hazırlık olduğunu düşünür. (1990, s. 188). İşte bu hazırlık süreci aslında edebî etik analizinin önemini daha iyi ortaya koymaktadır. Okumak kişiyi hayata hazırlar. Her öykü, roman, sanat eseri aslında insanlar üzerinde bazı ahlaki izler bırakır ve kişi bu etkileri o an fark edemese de bunlar zaman içinde onun kişisel gelişimine katkıda bulunurlar. Etik analizi alanında çalışan eleştirmenlere göre insanın tüm eylemleri ahlaki bir seçim sonucu ortaya çıkar ve kurgusal karakter de bu anlamda insandan farklı değildir. Bu karakterlerin de seçimleri ahlaki yargılara ve anlayışlara dayalıdır. Bu sebeple de onların ahlaki motivasyonlarını incelemek okuyucunun kendi eylemlerini anlamasına ve yapacağı seçimleri belirlemesine yardımcı olur. Bir eserin okuyucu üzerinde olumlu ya da olumsuz etkiler yaratıp yaratmadığını kesin olarak bilmek mümkün değildir. Yalnızca kişi üzerinde bırakacağı olası etkiler hakkında tahminde bulunulabilir. Zaten yeni etik analizinin asıl amacı da kesin yargılarda bulunmak değildir. Yeni etik analizi, eldeki eseri ahlak felsefesi temelinde inceleyerek buradaki etik ile ilgili temaların neler olduğunu, okuyucuya bu yolla ne tür çağrılar yapıldığını keşfetmeyi hedefler. Bu keşif ise belirli bir yöntem odağında yapılmalıdır. Her ne kadar akademisyen ve düşünürlerce alanyazına katkı sağlayan çeşitli teori ve öneriler sunulmuş olsa da¹²,

¹² Türkiye’de edebiyat ve etik konusunun birlikte değerlendirildiği çalışmalar da mevcuttur. Mukadder Erkan’ın *Notos* Dergisinde 2014 yayımlanan “Etik ve Edebiyat” başlıklı bir makalesi, Ünsal Oskay’ın yine 2014 yılında yayımlanan *Roman ve Etik* adlı kitabı ve son olarak Aylin Atilla’nın 2016 yılında yayımlanan *The Self as Trace: The Ethics of Representation in the Contemporary English Novel* isimli kitabı ülkemizde bu alanda yapılan çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

edebî etik analizinin kullanıldığı, nesnel ve bütünlüklü bir inceleme yapılmasına olanak veren bir metodun eksikliği gözlemlenmektedir. Bu sebeple bu yazıda önce edebî etik analizinin gelişimi ve ana hatlarından bahsedilmiş, teklif edilen karma analiz yöntemi açıklanmış, son olarak da bu analiz türü güncel dönemde yazılmış bir bilim kurgu eseri üzerinde uygulanmıştır.

Kaynakça

- Atilla, A. (2016). *The Self as Trace: The Ethics of Representation in the Contemporary English Novel*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Bauman, Z. (2004). *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell. (Orijinal eserin basım tarihi: 1993).
- Bilan, R. P. (1976). The Basic Concepts and Criteria of F. R. Leavis's Novel Criticism. *Novel: A Forum on Fiction*, 9(3), 197- 216. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/1345463>
- Booth, W. C. (2021). *Kurmacanın Retoriği*. (3. bs.). (B. O. Doğan, Çev.). İstanbul: Metis Kitap. (Orijinal eserin basım tarihi 1961).
- Booth, W. C. (2005a). Who is Responsible in Ethical Criticism?. S. K. George (Ed.). *Ethics, Literature, Theory: An Introductory Reader* içinde (s. 105-128). Maryland: A Sheed & Ward Book.
- Booth, W. C. (2005b). Why Ethical Criticism Can Never Be Simple. S. K. George (Ed.). *Ethics, Literature, Theory: An Introductory Reader* içinde (s. 41-55). Maryland: A Sheed & Ward Book.
- Booth, W. C. (1988). *The Company We Keep: An Ethics of Fiction*. California: University of California Press.
- Diamond, C. (1983). Having a Rough Story about What Moral Philosophy Is. *New Literary History*, 15(1), 155-169. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/468998>
- Diamond, C. (1998). Martha Nussbaum and the Need for Novels. Jane Adamson, Richard Freadman ve David Parker (Ed.). *Renegotiating Ethics in Literature, Philosophy, and Theory* içinde (s. 39-64). Cambridge: Cambridge University Press.
- Driver, J. (2014, 22 Eylül). The History of Utilitarianism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Erişim adresi (16 Ocak 2021): <https://plato.stanford.edu/entries/utilitarianism-history/>

- Erkan, M. (2014). Etik ve Edebiyat. *Notos*, 43, 29-42.
- Foot, P. (2002). The Problem of Abortion and the Doctrine of Double Effect.1967. *Virtues, Vices, Other Essays in Moral Philosophy* içinde (s.19-32). Oxford: Oxford University Press. (Orijinal eserin basım tarihi 1967).
- Gregory, M. (2010). Redefining Ethical Criticism: The Old vs. the New. *Journal of Literary Theory*, 4(2), 273-302.
- Gregory, M. (2005). Ethical Criticism: What It is and Why It Matters. S. K. George (Ed.). *Ethics, Literature, Theory: An Introductory Reader* içinde (s. 58-86). Maryland: A Sheed & Ward Book.
- Güzel, F. (2021). *Postmodern Perception of Values, Morals and Ethics in Contemporary American Science-Fiction Novel* (Doktora Tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Hursthouse, R. (2002). *On Virtue Ethics*. Oxford: Oxford University Press. (Orijinal eserin basım tarihi 1999).
- Leavis, F. R. (1950). *The Great Tradition*. New York: George W. Stewart Publisher. (Orijinal eserin basım tarihi 1948).
- Moyal-Sharrock, D. (2012). Cora Diamond and the Ethical Imagination. *The British Journal of Aesthetics*, 52(3), 223-240.
- Müller, V. C. (2020, 30 Nisan). Ethics of Artificial Intelligence and Robotics. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Erişim adresi (22 Mart 2021): <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-ai/>
- Nussbaum, M. C. (2007). *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Nussbaum, M. C. (2003). Literature and Ethical Theory: Allies or Adversaries?. *Frame*, 17(1), 1-25. Erişim adresi: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.1049.9798&rep=rep1&type=pdf>
- Nussbaum, M. C. (1990). *Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature*. New York: Oxford University Press.
- Oskay, Ü. (2014). *Roman ve Etik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- Parker, D. (1998). Introduction: The Turn to Ethics in the 1990s. Jane Adamson, Richard Freadman ve David Parker (Ed.). *Renegotiating Ethics in Literature, Philosophy, and Theory* içinde (s. 1-20). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press. (Orijinal eserin basım tarihi 1971).
- Sacks, S. (1964). *Fiction and the Shape of Belief: A Study of Henry Fielding*. Berkeley: University of California Press.
- Siebers, T. (1988). *Ethics of Criticism*. Ithaka: Cornell University Press.
- Singer, P. (2016). Famine, Affluence, and Morality. *Famine, Affluence, and Morality* içinde (s. 1-32). Oxford: Oxford University Press. (Orijinal eserin basım tarihi 1972).
- Singer, P. (2011) *Practical Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press. (Orijinal eserin basım tarihi 1979).
- Störig, H. J. (2011). *Vedaldardan Tractatus'a: Dünya Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1950).
- Walton, D. (2008). *Terminal Mind*. Tennessee: Meadowhawk Press.
- Yehoshua, A. B. (2005). The Moral Connections of Literary Texts. S. K. George (Ed.). *Ethics, Literature, Theory: An Introductory Reader* içinde (s. 28-40). Maryland: A Sheed & Ward Book.

Summary

The examination of ethics with literature has been the main subject of literary ethical analysis. Until the postmodern period, a tradition of old ethical analysis, represented by F.R. Leavis, Kenneth Burke, and Lionel Trilling, has the idea that a literary work should have and impose positive ethical attitudes. Particularly Leavis believed that a literary work could be great only if it has such subjects. As this was the case, literary ethical analysis lost its popularity when postmodernists declared ethics an undiscussable issue in the scope of literary analysis. The reason for that was mainly the postmodern skepticism of reality and truth. One of the leading figures in this field, Wayne C. Booth defines this situation as a "phenomenon of avoidance" (2005b, p. 47). According to him, this phenomenon occurs as a result of three reasons, which are the controversial nature of ethical judgments, aesthetic concerns, and ethical/aesthetic diversity in literary works. Ethical judgments are controversial by nature, and this controversy creates poles among literary scholars. Many contemporary critics argue against the idea of ethical analysis as they regard ethics as a type of censorship. On the other hand, others argue against it, as such criticism would cloud the aesthetics of literature. Finally, the diverse nature of literature calls for different methods and perspectives within ethical criticism as the principles applied to one type of work may be useless or irrelevant to another one. Yet, none of these reasons can be an excuse for Booth to consider ethical analysis as a valid form of literary criticism. Along with the developments in the world, ethical analysis has recreated itself in the light of social,

cultural, and economic developments, together with many works that have emerged in the field.

In this regard, a new wave of critics that emerged particularly after the 1980s promoted a fresh perspective. While the old ethical analysis measured the value of a literary work regarding its ethical content, the new ethical analysis disregarded the way of thinking that calls the literary work to be "moral." The idea that moral themes, choices, dilemmas, etc. in the works should be examined objectively based on moral philosophy has been adopted.

In this article, we aim to suggest what we think will be beneficial in the application of this type of analysis, based on the approaches and theories of people working in the field of literary ethics analysis such as Nussbaum, Booth, and Gregory. The idea that ethics is a highly subjective concept, especially in the postmodern period, has led to some doubts about this type of analysis among critics. However, it cannot be said that this situation prevents the implementation of literary ethical analysis. First, while examining the text, ethical invitations should be examined on issues related to (i) individual, (ii) social, (iii) institutional, (iv) political, (v) technological, and (vi) ethics itself (meta-ethics). Examining these, all of which may not be found in every text, constitute the first stage of the analysis. After the invitations of the text are determined, these should be analyzed in the context of ethics. However, what is the scope of this context? Each of these six titles can be examined with the branches of ethics listed here: (i) meta-ethics, (ii) normative ethics (virtue ethics, deontic and teleological ethics), and (iii) applied ethics. In this type of analysis, basic and contemporary theories of each branch can be used. The important point here is not to use a single theory but to make the analysis with basic or contemporary theories according to the ethical issues discussed in the work. Such an eclectic analysis process allows for an objective, non-judgmental, descriptive examination.

To present a brief example, David Walton's *Terminal Mind* (2008) has been chosen for the analysis. The reason why a science fiction novel is used in this article is that, among all literary genres, science fiction is perhaps the only literary genre that has the most unlimited imagination and can present scenarios that cannot be seen in other genres. It helps to witness events that humanity has not yet experienced and therefore it has not been possible to shape moral/ethical reactions, particularly to technology and human contact with different beings. Thus, when faced with a similar dilemma in daily life, this imaginary scenario and the moral experience it creates for the readers may have a significance that people are not yet aware of in terms of their moral development. Walton's novel, therefore, provides many issues that can be examined with literary ethical analysis.

In the novel, four of the six analysis points can be detected, which are social, political, individual, and technological. When the social and political aspects of the novel's ethical invitations are examined, theories of equality and social contract can be used. Particularly John Rawls' theory of justice becomes very useful to understand and analyze the dynamics and ethical formation of the two divided groups represented in the novel. When the individuals are examined, it is seen that the author calls the readers to understand the importance of virtue in solving problems. In the last discussion, the moral status of artificial intelligence becomes the main issue. This situation can be explained in terms of the moral status of AI as an object and subject and as a result of such an analysis, it is understood the author calls the readers to consider the moral worth and status of humanity's technological creations.

To conclude, it is observed that there is a lack of a method of literary ethical analysis that allows an objective and holistic analysis even though various theories and suggestions have been presented by academics and thinkers. For this reason, in this article, firstly, the development and main aspects of literary ethical analysis are discussed, then the proposed mixed analysis method is explained, and lastly, this type of analysis is applied to a science fiction novel.